

Комитет за правата на детето**Заклучни согледувања за комбинираниите од трети до
шести периодични извештаи за Северна Македонија*****I. Вовед**

1. Комитетот ги разгледа комбинираниите трети до шести периодични извештаи за Северна Македонија (CRC/C/MKD/3-6) на 2632-та и 2633-та седница (види CRC/C/SR.2632 и CRC/C/SR.2633), одржана на 29 и 30 август 2022 година, и ги усвои заклучните согледувања дадени во прилог на својот 2668-ми состанок, одржан на 23 септември 2022 година.

2. Комитетот го поздравува поднесувањето на комбинираниите трети до шести периодични извештаи на државата-потписничка и писмените одговори на листата на прашања (CRC/C/MKD/RQ/3-6), што овозможи подобар увид во состојбата со правата на децата во државата-потписничка. Комитетот изразува благодарност за конструктивниот дијалог одржан со мултисекторската делегација од високо ниво на државата-потписничка.

**II. Преземени последователни мерки и постигнат напредок
од страна на државата-потписничка**

3. Комитетот ги поздравува различните законодавни, институционални и политички мерки преземени од страна на државата-потписничка за спроведување на Конвенцијата, особено донесувањето правна рамка со која се признаваат значителен број членови од Конвенцијата, како и измените направени на Законот за Народниот правобранител за да се постигне усогласеност со Париските принципи. Понатаму, го поздравува напредокот што државата го постигна во однос на Националната стратегија за малолетничка правда (2020-2026) и придружниот Акциски план (2020-2023) и спроведувањето на новиот модел за проценка на попреченоста.

4. Комитетот исто така ја поздравува ратификацијата на Конвенцијата за правата на лицата со попреченост (декември 2011 година).

III. Главни области на загриженост и препораки

5. Комитетот ја потсетува државата-потписничка на неделивоста и меѓузависноста на сите права утврдени со Конвенцијата и ја нагласува важноста на сите препораки што се наоѓаат во овие заклучни согледувања. Комитетот би сакал да ја насочи државата-потписничка на препораките кои се однесуваат на следните области, а за кои мора да се преземат итни мерки: координација (став 10), недискриминација (ст. 18), насилство врз децата (ст. 25), деца со попреченост (ст. 30), здравје и здравствени услуги (ст. 32).

* Усвоен од Комитетот на неговата деведесет и прва седница (29 август – 23 септември 2022 година).

6. Комитетот препорачува државата-потписничка да обезбеди остварување на правата на децата согласно Конвенцијата, Факултативниот протокол за вклучувањето на деца во вооружени конфликти (судири) и Факултативниот протокол за продажба на деца, детска проституција и детска порнографија, во текот на целиот процес на спроведување на Агендата за одржлив развој 2030. Ја повикува државата-потписничка да обезбеди суштинско учество на децата во осмислувањето и спроведувањето политики и програми насочени кон постигнување на сите 17 цели за одржлив развој сè додека ги засегаат децата.

A. Општи мерки за спроведување (чл. 4, 42 и 44 (б))

Законодавство

7. Иако го поздравува правниот развој во неколку области од Конвенцијата, Комитетот ѝ препорачува на државата-потписничка:

(а) Да го спроведе во целост законодавството што се однесува на правата на децата и да се обезбеди негово распространување до сите лица кои работат за и со децата;

(б) Да обезбеди учество на децата во процесот на изготвување и ревидирање (преглед) на постојните закони кои се однесуваат на правата на децата и кои имаат влијание врз децата;

(с) Да изработи постапки за оцена на влијанието врз правата на детето на севкупното национално и поднационално законодавство и политики релевантни за децата.

Сеопфатна политика и стратегија

8. Комитетот е загрижен што, по истекот на Националниот акциски план за правата на детето (НАПЦ) во 2015 година, не е изработен нов акциски план, ниту пак некој друг вид стратешки документ кој конкретно се однесува на правата на децата и ѝ препорачува на државата-потписничка:

(а) Да ги засили своите напори за изработка на сеопфатни политика и стратегија за децата што ќе ги опфаќаат сите области од Конвенцијата;

(б) Да распредели соодветни човечки, технички и финансиски ресурси за нивно спроведување;

(с) Да се осигури дека децата и организациите кои работат на правата на детето се вклучени во подготовката, спроведувањето и евалуацијата на политиките, стратегиите и акциските планови.

Координација

9. Комитетот е и понатаму загрижен поради отсуството на национално тело за координирање на сите политики што се однесуваат на спроведувањето на Конвенцијата и Факултативните протоколи.

10. Комитетот ја повторува својата претходна препорака да се оформи постојано тело со доволни овластувања, неопходни човечки, технички и финансиски ресурси и надлежност за координирање на сите активности и следење на усогласеноста на државата-потписничка со нејзините обврски согласно Конвенцијата и нејзините Факултативни протоколи.

Распределба на ресурси

11. Иако го констатира создавањето на посебна буџетска ставка за инклузивно образование во буџетот на Министерството за образование и наука и двете финансиски програми насочени кон образованието на Ромчињата, Комитетот, повикувајќи се на својот Општ коментар бр. 19 (2016) за јавно буџетирање за остварување на правата на децата, ѝ препорачува на државата-потписничка:

(a) Да се зголемат буџетските распределби за остварување на правата на децата, со особено внимание на децата во ранливи ситуации;

(b) Да се идентификуваат области на потенцијални заштеди од каде што би можело да се префрлат средства кон буџетите поврзани со децата и нивните семејства, со посебен акцент на децата во неповолни ситуации, меѓу другото и децата со попреченост, децата кои живеат во сиромаштија и Ромчињата;

(c) Да се зајакнат мерките со кои ќе се гарантира дека буџетските распределби за секторите што го поддржуваат остварувањето на правата на децата не се погодени од неповолните економски услови или вонредни состојби и можат да го ублажат негативното влијание на пандемијата на КОВИД-19;

(d) Да се спроведат механизми за следење и оценување на соодветноста, ефикасноста и правичноста на буџетските распределби за спроведување на Конвенцијата;

(e) Да се вклучат граѓанските организации за правата на децата и самите деца во буџетските одлуки што ги засегаат и на нивните мислења да им се обрати должно внимание.

Собирање податоци

12. Повикувајќи се на својот Општ коментар бр. 5 (2003), Комитетот ја повторува својата претходна препорака и ѝ препорачува на државата-потписничка:

(a) Да се воспостави сеопфатен и веродостоен механизам за собирање податоци, со показатели за сите права загарантирани со Конвенцијата и нејзините Факултативни протоколи;

(b) Да се осигури дека податоците може да се расчленуваат по возраст, пол, попреченост, географска локација, етничко потекло, националност и социоекономска состојба за да се олесни анализата на состојбата секое дете, а особено на помалите деца, децата во алтернативна грижа, децата жртви на насилство, злоупотреба, занемарување, меѓу другото и на сексуална експлоатација и на трговија, децата со попреченост, децата бегалци и баратели на азил, децата со непозната националност, децата во судир со законот, децата кои работат, децата во улични ситуации и децата во други состојби на ранливост;

(c) Да се олесни меѓусекторската координација меѓу јавните институции кои собираат информации и да се изработи споредлив и стандардизиран систем заснован на докази за периодично следење на остварувањето на Целите за одржлив развој и Агендата 2030, како и за формулирање, следење и евалуација на политиките, програмите и проектите изготвени за ефективно спроведување на Конвенцијата;

(d) Да се земе предвид концептуалната и методолошката рамка утврдена во извештајот на Канцеларијата на Високиот комесаријат за човекови права на Обединетите нации под наслов „Показатели за човековите права: Водич за мерење и спроведување при дефинирање, собирање и ширење на статистички информации“.

Независно следење (мониторинг)

13. И покрај тоа што ги поздравува измените на Законот за Народниот правобранител за да се усогласи со принципите кои се однесуваат на статусот на националните институции за унапредувањето и заштитата на човековите права (Париски принципи) и формирањето на специјални единици за следење на состојбата со правата на децата, Комитетот потсетува на својот Општ коментар бр. 2 (2002) за улогата на независните национални институции за човекови права и ѝ препорачува на државата-потписничка:

(a) Да ги зајакне независноста и овластувањата на Народниот правобранител и да ги зајакне капацитетите, човечките и финансиските ресурси на Одделот за заштита на правата на децата и лицата со попреченост при Народниот правобранител;

(b) Широко да ги распространи информациите за улогата на Народниот правобранител, особено меѓу децата, за да се зголеми свесноста за можноста за поднесување претставки до Канцеларијата на Народниот правобранител.

Распространување, свесност и обука

14. Комитетот ги повторува своите претходни препораки и ѝ препорачува на државата-потписничка:

(a) Да ги зајакне заложбите за распространување и подигање на свесноста за Конвенцијата и нејзините Факултативни протоколи и да ја подигне свесноста во сите сфери на општеството, особено во семејствата и заедниците, дека децата се иматели на права;

(b) Да обезбеди систематска, задолжителна и постојана обука за правата на децата за стручните лица кои работат за и со децата.

Соработка со граѓанското општество

15. И покрај тоа што го поздравува усвојувањето на Стратегијата на Владата за соработка и развој на граѓанското општество (2018-2020), Комитетот препорачува државата-потписничка да ја обнови оваа стратегија и дополнително да ја засили соработката со невладините организации, меѓу другото и бранителите на правата на децата, водејќи сметка дека консултативните процеси се систематски, инклузивни и дека придонесот на граѓанското општество сè повеќе се зема предвид.

B. Дефиниција на детето (чл. 1)

16. Комитетот препорачува државата-потписничка да го измени Законот за семејство за да ги отстрани сите исклучоци кои дозволуваат брак на возраст под 18 години.

C. Општи принципи (чл. 2, 3, 6 и 12)

Недискриминација

17. Комитетот го констатира формирањето на Комисија за спречување и заштита од дискриминација согласно Законот за спречување и заштита од дискриминација. И покрај тоа, Комитетот и понатаму е сериозно загрижен поради постоењето на стереотипи и општествени норми со кои се продолжува дискриминацијата на децата, особено Ромчињата, децата со попреченост, децата хомосексуалци, лезбејки и бисексуалци, трансродовите и интерсексуалните деца и дискриминацијата врз основа на социјалниот статус на децата.

18. Комитетот ја повикува државата-потписничка:

(a) Да обезбеди целосна примена на постојните закони кои забрануваат дискриминација и да ги зајакне кампањите за јавно образование за промовирање на толеранцијата, соживотот, почитувањето на разноличноста, дијалогот и инклузијата и подигање на јавната свесност за забраната на дискриминацијата;

(b) Да ги зајакне капацитетите и делотворноста на Комисијата за спречување и заштита од дискриминација и на органите одговорни за примање претставки;

(c) Да го зајакне спроведувањето на Стратегијата за еднаквост и недискриминација за периодот 2022-2026 година, обезбедувајќи учество на децата и граѓанското општество во нејзиното осмислување и во следењето на нејзината делотворност;

(d) Да обезбеди истрага во случаите на дискриминација на деца.

Најдобар интерес на детето

19. Комитетот ја повторува својата претходна препорака и ѝ препорачува на државата-потписничка:

(a) Да ги преземе сите соодветни мерки за да се поведе сметка принципот на најдобриот интерес на детето да биде интегриран во законите, регулативите и административните и судските постапки;

(b) Да поведе сметка дека најдобриот интерес на детето е од првенствена важност во сите одлуки што се однесуваат на децата и да воспостави општи упатства за негова соодветна примена во сите области;

(c) Да обезбеди систематска обука за сите стручни лица со одговорност за утврдување на најдобриот интерес на детето во секоја област опфатена со Конвенцијата.

Почитување на гледиштата на детето

20. Иако го поздравува донесувањето на Законот за основно образование со кој се предвидува формирање студентски парламент и студентски правобранител, повикувајќи се на својот Општ коментар бр. 12 (2009) за правото на детето да биде сослушано, Комитетот ѝ препорачува на државата-потписничка:

(a) Да преземе сеопфатна законска реформа за да се гарантира правото на децата да бидат сослушани во сите судски и управни постапки што ги засегаат;

(b) Дополнително да ги промовира постојните простори за учество и периодично да го оценува степенот на прифаќање на мислењата на децата во таквите простори;

(c) Да го промовира учеството на децата во семејството, во центрите за згрижување деца, училиштата и заедниците и да поттикне спроведување на механизми и модели за децата да учествуваат во одлучувањето по однос на прашањата што ги засегаат;

(d) Да донесе мерки за борба против предрасудите кои преовладуваат, а кои го попречуваат учеството на децата во општеството;

(e) Да се осигури дека сите релевантни стручни лица, меѓу кои и судиите, наставниците и стручните лица за грижа за млади, кои работат со и за децата, систематски добиваат соодветна обука за правото на детето да биде сослушано и неговото мислење да се земе предвид во согласност со неговата возраст и зрелост.

D. Граѓански права и слободи (чл. 7, 8 и 13-17)

Заведување на раѓањето и националност

21. И покрај тоа што констатира дека заведувањето на раѓање се смета за универзално, Комитетот ѝ препорачува на државата-потписничка:

(a) Да се осигури дека заведувањето на раѓање и издавањето извод од матичната книга на родените се бесплатни;

(b) Да се осигури дека се доделува државјанство на децата кои живеат во државата-потписничка, а кои во спротивно би биле без државјанство.

Зачувување на идентитетот

22. Комитетот е загрижен поради недостатокот на информации за елиминирање на практиката на тајно посвојување и препорачува државата-потписничка да донесе законодавство и други мерки за да обезбеди зачувување и пристап до информациите за потеклото на посвоеното дете и за идентитетот на биолошките родители.

Пристап до соодветни информации:

23. Комитетот препорачува државата-потписничка да ги зајакне мерките за да се погрижи дека децата имаат пристап до соодветни информации, да ги заштити од информации и материјали штетни за нивната добросостојба и систематски да ја следи содржината на аудио-визуелните и печатените медиуми со цел да се отстранат штетните материјали.

Е. Насилство врз децата (чл. 19, 24 (3), 28 (2), 34, 37 (а) и 39)

24. Комитетот ги поздравува мерките преземени за борба против насилството врз децата, меѓу кои и законските реформи кои ги криминализираат дејствијата на физичко, психичко и секаков друг вид насилство врз децата; усвојувањето на новиот национален Акциски план за спречување и справување со злоупотребата и запоставувањето на децата и Стратегијата за превенција и заштита на децата од насилство 2020–2025 година; ратификацијата на Конвенцијата на Советот на Европа за заштита на децата од сексуална експлоатација и сексуална злоупотреба (Конвенцијата од Ланзароте); и ратификацијата на Конвенцијата на Советот на Европа за спречување и борба против насилството врз жените и семејното насилство (Истанбулската конвенција). И покрај тоа, Комитетот е загрижен за:

(а) Недоволните средства за спроведување на Националниот акциски план против насилството;

(б) Недостатоците на локалната инфраструктура за заштита на деца, меѓу другото и недоволниот број стручни лица кои работат за и со децата;

(в) Недостатокот на координирани и јасни протоколи и соработка на релевантните институции на локално ниво за спречување и одговор на сите форми на насилство врз децата, во што спаѓа и физичка и сексуална злоупотреба во домот, со цел да се избегне секундарна виктимизација;

(д) Недоволното пријавување на насилството и потребата од повеќе социјални работници кои би работеле со децата изложени на ризик од насилство на локално ниво, како и потребата од надградба на компетентноста;

(е) Отсуството на информации за истрага и гонење на случаите на сексуална злоупотреба и експлоатација кои се однесуваат на деца;

(ф) Недостатокот на специјализирана терапија и рехабилитација по мерка на децата за деца кои се жртви на насилство, во што спаѓа и сексуална злоупотреба и трговија со луѓе;

(г) Недоволната едукативна и друга соодветна поддршка за родителите за зајакнување на позитивните родителски вештини за ненасилно воспитување, особено за родителите на деца во ранливи ситуации;

(х) Недостатокот на општествена свест за насилството и пасивно прифаќање на насилството врз жените и децата поради традиционалните ставови и верувањата поврзани со родовите улоги;

(и) Недоволните системски напори насочени кон справување со врничкото насилство во училиштата, онлајн насилството (малтретирањето) и насилството врз ЛГБТ младите, децата со попреченост и Ромчињата;

(ј) Недостатокот на истражувања и доволно статистички информации за распространетоста на насилството врз децата, меѓу другото и насилството во домот, сексуалната злоупотреба и експлоатација, и онлајн насилството.

25. Повикувајќи се на својот Општ коментар бр. 13 (2011) за правото на детето да биде ослободено од сите форми на насилство и целите 5.2, 16.1 и 16.2 од Целите за одржлив развој, Комитетот ѝ препорачува државата-потписничка:

(a) Да се осигури дека новиот Национален акциски план за спречување и справување со злоупотребата и запоставувањето на децата и Стратегијата за превенција и заштита на децата од насилство (2020–2025) се целосно спроведени и дека се распределени доволно човечки и технички и финансиски ресурси;

(b) Да ги зајакне Центрите за социјална работа преку зголемување на бројот на социјални работници и да обезбеди нивна достапност 24/7, да се формализира координацијата и соработката со здравствениот сектор и со органите на прогонот, со цел да се обезбеди воедначен пристап за поддршка на децата во ризик од насилство;

(c) Да спроведе систем за задолжително пријавување и мулти-институционална истрага и интервенција по мерка децата во сите случаи на насилство врз децата, меѓу другото и при занемарување и сексуална злоупотреба на децата, во и надвор од домот и во дигиталната средина;

(d) Да се осигури дека со децата жртви и сведоци на сите форми на насилство без одлагање се врши разговор од страна на обучени форензичари во опкружување по мерка на децата, избегнувајќи ја повторната виктимизација од спроведувањето на дополнителни разговори;

(e) Да воведе како стандардна процедура прифаќање на аудио-визуелните снимки од сведочењето на детето како главен доказ проследен со вкрстено испрашување без одлагање;

(f) Да поведе сметка дека децата-жртви на сите форми на насилство имаат пристап до терапија со која се третира доживеаната траума и до други соодветни мерки за рехабилитација, како и поддршка за членовите на семејството кои не се сторители;

(g) Да ги зајакне програмите за обука за родителство, меѓу другото и моделот „Мeko родителство“ (*анг. Mellow Parenting*) за промовирање на стратегии за ненасилно воспитување, опфаќајќи ги родителите на деца со попреченост, децата на родители Роми и децата чие однесување претставува предизвик;

(h) Да ги зајакне образовните кампањи со вклучување на децата за да се подобри општествената свест со цел да се стави крај на насилството врз децата, во што спаѓаат и сексуалната злоупотреба и експлоатација, онлајн насилството, врсничкото насилство и трговијата со луѓе;

(i) Да спроведе сеопфатно истражување за распространетоста на врсничкото насилство врз основа на сексуалната ориентација, родовиот идентитет и етничкото потекло, особено во однос на Ромчињата, и да ги зајакне образовните мерки насочени кон спречување на таквото насилство;

(j) Да спроведе национално истражување за насилството врз децата, меѓу другото и собирање податоци за сексуалната експлоатација и злоупотреба на децата, кое би ги опфатило и случаите кои се пријавени до властите, како и случаите кои се истражени и за кои е покренато обвинение, и санкциите изречени на сторителите.

Штетни практики

26. Повикувајќи се на заедничката Општа препорака бр. 31 Комитетот за елиминација на дискриминацијата врз жените/Општиот коментар Бр. 18 од Комитетот за правата на детето (2019) за штетните практики, Комитетот ѝ препорачува на државата-потписничка:

(a) Да спроведе насочени мерки за искоренување на малолетничките бракови и да ја подигне свесноста за негативните влијанија на таквите штетни традиционални практики врз децата, особено кај ромската популација;

(b) Да не ги подложува интерсексуалните деца на непотребен медицински или хируршки третман, согласно правото на детето на телесен интегритет, автономија и самоопределување, и да обезбеди обештетување на

жртвите на таквиот третман, меѓу другото и соодветна компензација, истовремено обезбедувајќи соодветни социјални, медицински и психолошки услуги, советување и поддршка на интерсексуалните деца и нивните семејства.

F. Семејно опкружување и алтернативна грижа (чл. 5, 9-11, 18 (1) и (2), 20, 21, 25 и 27 (4))

Семејно опкружување

27. Комитетот ја поздравува реформата на социјалните бенефиции, меѓу другото и детскиот додаток, и подобрувањето на услугите за социјална поддршка и грижа. Истовремено, ѝ препорачува на државата-потписничка:

(a) Да продолжи со зајакнување на основните социјални услуги на локално ниво и да даде приоритет на реализацијата на социјалните услуги во согласност со потребите на децата во ранливи ситуации, особено на Ромчињата и децата од семејства кои се соочуваат со сиромаштија, попреченост, социјална исклученост и стигма;

(b) Да ги зајакне мерките за да им се овозможи на вработените родители и даватели на грижа да ги балансираат своите професионални и семејни обврски, од типот на родителско отсуство и опции за предучилишно згрижување;

(c) Да преземе мерки за зголемување на одговорноста на татковците во воспитувањето на децата и да го измени Законот за семејство со цел да се воведат заедничко старателство по развод;

(d) Да поведе сметка дека постапките за старателство и другите семејни прашања се навремено решени, меѓу другото и преку зајакнување на стручното советување и медијацијата во конфликтните ситуации на развод/разделба, и со зголемување на бројот на стручно обучен персонал и други услуги за поддршка;

(e) Да го прошири опфатот на семејните социјални услуги, меѓу кои и родителските програми, во сите географски области, преку распределување доволно финансиски, технички и човечки ресурси.

Деца лишени од семејно опкружување

28. Комитетот ја констатира и поздравува деинституционализацијата на децата во алтернативната грижа, затворањето на институциите од голем обем и последователното создавање систем за згрижување. Комитетот би сакал да ѝ го сврти вниманието на државата-потписничка кон Насоките на ОН за алтернативна грижа (Резолуција на Генералното собрание 64/142) и ѝ препорачува на државата-потписничка:

(a) Да воведат систем на стражарење (*анг. gatekeeping*) во однос на алтернативната грижа, со цел да се намали бројот на деца сместени надвор од домот, да се спречи несоодветното упатување во системот за грижа и да се обезбеди соодветност на сместувањето;

(b) Да одбегнува одземање на родителските права и кривично гонење на родителите како општа мерка, при што треба да ја ограничи на случаите кога би служела во најдобар интерес на детето;

(c) Да продолжи да дава приоритет на реформите во системот за заштита на децата, меѓу другото и со замена на малите групни домови со сместување во семејно опкружување, особено кај малите деца и децата со попреченост;

(d) Да се осигури дека сиромаштијата, попреченоста или етничкото потекло не се прифаќаат како валидни причини за сместување на децата надвор од домот;

(e) Да изработи стандарди за квалитет, меѓу другото и систем за следење и јасни упатства за службите за заштита на децата, и да поведе сметка дека децата во системот за грижа се сослушани и дека сите стручни лица добиваат обука за правата на децата;

(f) Да продолжи со понатамошното зајакнување на системот за згрижување, меѓу другото и преку обезбедување надградба на капацитетите, обука пред згрижувањето и услуги во текот на згрижувањето со цел да се сместат децата со посебни потреби;

(g) Да воведи услуги за поддршка на децата и давателите на грижа (старателите) при роднинско згрижување со цел да се зголеми стабилноста и континуитетот на грижата;

(h) Да обезбеди редовно ревидирање (преглед) на сместувањето и да одржува редовни контакти помеѓу детето и биолошките родители за време на сместувањето со цел повторно обединување (реинтеграција) во семејството;

(i) Да ги зајакне мерките наменети за обезбедување образование, вештини и можности за самостојно живеење за децата кои ја напуштаат алтернативната грижа, меѓу другото и индивидуални планови со патокази за да се олесни социјалната реинтеграција во најголема можна мера.

G. Деца со попреченост (чл. 23)

29. Комитетот го поздравува спроведувањето на новиот модел за проценка на попреченоста, со пристап заснован на човековите права, врз база на Меѓународната класификација на функционирањето, попреченоста и здравјето (МКФ); Националната стратегија за деинституционализација (2018-2027) и усвојувањето на Законот за основно образование како правна основа за вклучување (инклузија) на учениците со попреченост во општиот образовен систем. И покрај тоа, Комитетот изразува загриженост за:

(a) Празнините во собирањето на централно расчленети податоци за децата со попреченост;

(b) Недоволните финансиски и човечки ресурси за да се продолжи со деинституционализацијата на децата со попреченост и продолжувањето на нивниот долг престој во таканаречените Мали групни домови и Дневни центри;

(c) Недоволните финансиски и човечки ресурси за спроведување на Законот за основно образование и моделот за проценка на попреченоста врз основа на МКФ;

(d) Недостапноста и несоодветноста на училиштата, објектите, транспортот и просторите за децата со попреченост, со што им се нарушува пристапот;

(e) Недостатокот на пристап до услуги во заедницата за децата со попреченост;

(f) Постоењето на предрасуди кои имаат влијание врз маргинализацијата и дискриминацијата на децата со попреченост при пристапот до здравствени и образовани услуги и услуги за заштита.

30. Повикувајќи се на својот Општ коментар бр. 9 (2006) и заедничката Декларација за правата на децата со попреченост КПД/КПЛП (CRC/CRPD), Комитетот ѝ препорачува на државата-потписничка:

(a) Да воспостави систем на редовно и систематско собирање сеопфатни и расчленети податоци за децата со попреченост, за зајакнување на програмите за рано откривање (детекција) и интервенција и за подобрување на специјализираната здравствена заштита и рехабилитација соодветна на возраста;

(b) Да ги зголеми финансиските и човечките ресурси за зајакнување на процесот на деинституционализација и да ги зголеми негата, услугите и поддршката засновани во заедницата;

(c) Да ги зголеми финансиските и човечките ресурси за зајакнување на спроведувањето на Законот за основно образование како начин да се обезбеди целосно вклучување (инклузија) на децата со попреченост во редовниот образовен систем;

(d) Да промовира спроведување на моделот за проценка на попреченоста базиран на МКФ;

(e) Да промовира универзален дизајн за сите училишта, згради, услуги и јавен превоз за да се олесни пристапот на децата со попреченост;

(f) Да спроведе мерки за третирање на повеќекратната и вкрстената дискриминација врз децата со попреченост; и да ги зајакне мерките за промовирање на вклучувањето (инклузијата) на децата со попреченост во заедницата и обезбедување нивен еднаков пристап до сите услуги на заедницата, особено во културните, спортските и рекреативните активности.

Н. Основно здравје и добросостојба (чл. 6, 18 (3), 24, 26, 27 (1)-(3) и 33)

Здравје и здравствени услуги

31. Иако Комитетот го констатира зголемувањето на пренаталната и постнаталната здравствена заштита, сепак изразува загриженост за:

(a) Постојаниот пад на инвестициите во здравствениот сектор и падот на квалитетот на специјализираните здравствени услуги за мајки и деца;

(b) Зголемувањето на стапката на перинаталната смртност и стапките на смртност на деца на возраст под 1 година и деца под 5 години;

(c) Намалувањето на опфатот со вакцинација на децата;

(d) Слабото известување за резултатите од промовирањето на доењето и спроведувањето на ажурирани акциски планови;

(e) Зголемувањето на прекумерната тежина и дебелината кај децата на училишна возраст.

32. Повикувајќи се на својот Општ коментар бр. 15 (2013) за правото на детето да го ужива највисокиот достиген стандард на здравство и целта 3.8 од Целите за одржлив развој, Комитетот ѝ препорачува на државата-потписничка:

(a) Да распредели доволно буџетски ресурси за здравствениот сектор за подобрување на квалитетот и опфатот на специјализираните здравствени услуги за мајки и деца;

(b) Да ги идентификува коренските причинители за стапките на перинатална смртност и стапките на смртност на деца под 1 година и деца под 5 години со цел да се осмислат програми засновани на докази за намалување на смртноста од причини што може да се спречат;

(c) Да го зголеми опфатот со вакцинација на децата, да ја подигне свесноста за придобивките од вакцините и да обезбеди соодветни информации за движењата против вакцините, кои претежно циркулираат на социјалните мрежи;

(d) Да ги зајакне активностите на Комисијата за промоција и поддршка на доењето и да го следи спроведувањето на Меѓународниот кодекс за маркетинг на замени за мајчиното млеко;

(e) Да спроведе кампањи за намалување на прекумерната тежина и дебелината кај децата преку подигање на свесноста за проблемите со исхраната и правилните практики на исхрана.

Здравје на адолесцентите

33. Комитетот ги забележува напорите на државата-потписничка да го третира сексуалното и репродуктивното здравје на сеопфатен начин, во соработка со граѓанското општество и агенциите на Обединетите нации. Повикувајќи се на својот Општ коментар бр. 4 (2003) за здравјето на адолесцентите, својот Општ коментар бр. 20 (2016) за остварување на правата на детето за време на адолесценцијата и целите 3.5 и 3.7 од Целите за одржлив развој, Комитетот ѝ препорачува на државата-потписничка:

(a) Да промовира поголем пристап до сеопфатно, соодветно на возраста, научно засновано образование за сексуалното и репродуктивното здравје и права, во што спаѓаат и информации за спречување на адолесцентна бременост и високоризичното сексуално однесување, како и за прашањата на сексуалната ориентација и родовиот идентитет, планирањето на семејството и контрацептивните средства, како и за превенцијата и третманот на сексуално преносливите болести. При спроведувањето на овие мерки, особено внимание треба да им се посвети на децата во ранливи ситуации;

(b) Да ја третира зачестеноста на користење на дрога од страна на децата и адолесцентите, меѓу другото, и преку обезбедување информации и едукација за спречување на злоупотреба на супстанции, меѓу кои и тутун и алкохол, и осмислување достапни програми и мерки за лекување на зависности по мерка на младите;

(c) Да изработи програми за спречување на самоповредување и самоубиства;

(d) Да гарантира пристап на адолесцентите до безбеден абортус во сите околности, како и услуги за пост-абортусна грижа, притоа водејќи сметка дека нивните гледишта секогаш се сослушани и соодветно се земаат предвид во процесот на донесување одлуки.

Животен стандард

34. Иако Комитетот констатира дека се извршени сеопфатни реформи на системите за социјална заштита и дека е усвоен нов Закон за социјална заштита, изразува жалење поради недостатокот на ажурирани информации за преземените мерките за борба против детската сиромаштија и зајакнување на мерките за социјална заштита. Врз основа на целта 1.3 од Целите за одржлив развој, Комитетот ѝ препорачува на државата-потписничка:

(a) Да изврши анализа на резултатите од сеопфатната реформа на системот за социјална заштита и влијанието на Законот за социјална заштита и да усвои нови стратегии како замена на оние што се истечени;

(b) Да обезбеди соодветен и одржлив животен стандард за сите деца на територијата на државата, особено за семејствата кои припаѓаат на етничките малцински групи и оние кои живеат во руралните области;

(c) Да ги зајакне мерките за спречување и ублажување на ефектите од детската сиромаштија, особено ефектите од пандемијата на КОВИД-19;

(d) Да ги проучи суштинските причини за детската сиромаштија преку, меѓу другото, собирање податоци расчленети по возраст, пол, попреченост, географска локација, етничко потекло, националност и социоекономско потекло за да се олесни формулирањето, следењето и евалуацијата на политиките, програмите и проектите за третирање на детската сиромаштија.

I. Образование, слободно време и културни активности (чл. 28-31)

Образование, цели на образованието и образование за човекови права

35. Комитетот ѝ препорачува на државата-потписничка:

(a) Да ги преземе неопходните мерки за да се обезбеди бесплатно образование, посветувајќи особено внимание на децата со попреченост и оние од ранливи средини;

(b) Да воспостави стратегија за да им се овозможи на децата од маргинализираните заедници и оние кои се предмет на експлоатација и питањење да продолжат со школувањето;

(c) Да ги преземе неопходните мерки за доделување техничка и финансиска поддршка на сиромашните семејства со цел да се стимулира запишувањето во задолжителното средно образование и да се поведе сметка дека стручното оспособување е достапно и пристапно;

(d) Да изработи програма за информирање и подигање на свесноста кај родителите за важноста да се задржат нивните деца на училиште со цел да се намалат стапките на осипување;

(e) Да осмисли систем за обука на наставници за да им се овозможи на наставниците да одговорат на потребите и интересите на наставниците и учениците;

(f) Да создаде механизам за следење на напредокот во образовните исходи и да предложи корективни чекори и насоки во случај на диспаритети;

(g) Да ги преземе неопходните мерки за да се направи предучилишното образование достапно за децата од непривилегирани средини и за оние чии родители работат, и да обезбеди структури за згрижување деца (детски градинки) кои го поттикнуваат когнитивниот, психомоторниот, социјалниот и емоционалниот развој на децата;

(h) Да ја создаде потребната инфраструктура за децата да ги уживаат правата на слободно време, културни и рекреативни активности.

J. Посебни мерки за заштита (чл. 22, 30, 32, 33, 35, 36, 37 (б)-(г) и 38-40)

Деца баратели на азил, бегалци и мигранти

36. Констатирајќи го усвојувањето на Законот за меѓународна и привремена заштита (ЗМПЗ/ЛПР) во 2018 година и повикувајќи се на заедничките општи коментари бр. 22 и бр. 23 (2017) за човековите права на децата во контекст на меѓународната миграција, Комитетот ѝ препорачува на државата-потписничка:

(a) Да го забрза процесот на обединување на семејството на лицата на кои им е доделена супсидијарна заштита;

(b) Да го укине сместувањето на деца без придружба во прифатните центри и да обезбеди слобода на движење на децата кои бараат азил;

(c) Да ја укине практиката на задржување деца баратели на азил кои се идентификувани како сведоци во процесот на кривични предмети против криумчари;

(d) Да им обезбеди на децата бегалци и баратели на азил потребните услуги и установи, како што се установи за образование и здравствена заштита.

Деца во улични ситуации

37. Повикувајќи се на Општиот коментар бр. 21 (2017) за децата во улични ситуации, Комитетот ѝ препорачува на државата-потписничка:

(a) Да ги заштити децата во улични ситуации од злоупотреба и насилство од страна на полицискиот кадар и останатите членови на заедницата;

(b) Да им ги обезбеди на децата во улични ситуации потребните услуги и установи од типот на образование, здравствена заштита и други социјални услуги;

(c) Да ги третира суштинските причини за децата во улични ситуации и да изработи програми кои го олеснуваат обединувањето на децата со нивните семејства кога е можно, имајќи ги предвид најдобрите интереси на детето.

Детски труд

38. Комитетот ѝ препорачува на државата-потписничка да го третира прашањето на детскиот труд, особено во неформалниот сектор, меѓу другото и во смисла на експлоатација на децата за питачење - особено кај децата од најсиромашниот квинтил од населението, и да воспостави програми за обука за трудовите инспектори.

Спроведување на правдата за деца

39. Повикувајќи се на својот Општ коментар бр. 24 (2019) за правата на децата во системот на правда за деца, Комитетот ѝ препорачува на државата-потписничка:

(a) Да обезбеди квалитетна, бесплатна правна помош за децата за кои се тврди, кои се обвинети или кои признале дека го прекршиле кривичното право, во рана фаза од постапката и во текот на правната постапка;

(b) Да назначи специјализирани судии за деца и да поведе сметка тие специјализирани судии да добиваат соодветна обука за правата на децата;

(c) Да ја запре практиката на самица и да ги истражи случаите на употреба на физичка сила врз децата лишени од слобода од страна на членовите на обезбедувањето;

(d) Да врши редовно следење и инспекција на воспитно-поправниот дом во Тетово и затворот во Охрид за да се обезбеди заштита на децата лишени од слобода и да им се обезбедат потребните услуги.

Деца-жртви и сведоци на злосторства

40. Комитетот препорачува државата-потписничка да воспостави механизам за заштита на децата жртви и сведоци во правните постапки и да им обезбеди бесплатна правна помош, кога тоа е соодветно.

К. Последователни согледби кон претходните заклучни согледувања и препораки на Комитетот во врска со спроведувањето на Факултативните протоколи на Конвенцијата

Факултативен протокол за продажба на деца, детска проституција и детска порнографија

41. Комитетот ѝ препорачува на државата-потписничка да ги спроведе претходните препораки на Комитетот во однос на првичниот извештај за Факултативниот протокол, особено:

(a) Експлицитно да ги дефинира и криминализира сите кривични дела наведени во членовите 2 и 3 од Факултативниот протокол, имајќи предвид дека трговијата со деца е слична, но не и идентична на продажбата на деца;

(b) Да обезбеди ефикасна поддршка на децата-жртви на кривични дела согласно Факултативниот протокол и да ја осигури нивната рехабилитација и реинтеграција во општеството;

(c) Да го отстрани условот за кривично дело во две јурисдикции кога се применува екстратериторијална јурисдикција при кривични дела согласно Факултативниот протокол;

(d) Да донесе мерки за евидентирање на сите идентификувани случаи на детска проституција, детска порнографија и/или продажба на деца и да воспостави меѓусекторска соработка за да се идентификуваат ваквите случаи;

(e) Да ги зајакне мерките за обезбедување ефикасна поддршка на децата-жртви на комерцијална сексуална експлоатација и трговија со луѓе за да ги осигури нивните рехабилитација, ресоцијализација и реинтеграција.

Факултативен протокол за вклучувањето на деца во вооружени судири (конфликти)

42. Комитетот препорачува државата-потписничка да ги спроведе претходните препораки на Комитетот за првичниот извештај за Факултативниот протокол, особено во однос на:

(а) Експлицитното криминализирање на врбувањето деца од страна на недржавни вооружени групи;

(б) Воспоставувањето систем за рана идентификација на децата странци кои влегуваат во државата-потписничка, а кои можеби биле вклучени во вооружен судир во странство.

L. Ратификација на Факултативниот протокол за комуникациска постапка

43. Комитетот ѝ препорачува на државата-потписничка да го ратификува Факултативниот протокол на Конвенцијата за комуникациска постапка, потпишан на 23 мај 2012 година.

M. Ратификација на меѓународните инструменти за човекови права

44. Комитетот препорачува државата-потписничка, со цел дополнително да го зајакне остварувањето на правата на децата, да ги ратификува следните основни инструменти за човекови права на кои сè уште не потписничка:

(а) Анкетната постапка согласно Факултативниот протокол кон Конвенцијата за правата на детето;

(б) Меѓународната конвенција за заштита на правата на сите работници мигранти и членовите на нивните семејства;

(с) Конвенцијата за заштита на сите лица од принудно исчезнување.

N. Соработка со регионални тела

45. Комитетот ѝ препорачува државата-потписничка да продолжи да соработува со Советот на Европа во спроведувањето на Конвенцијата и другите инструменти на човековите права, како во државата-потписничка, така и во другите држави, членки на Советот на Европа.

IV. Спроведување и известување

A. Последователни дејствија и распространување на информациите

46. Комитетот ѝ препорачува на државата-потписничка да ги преземе сите соодветни мерки за да се погрижи дека препораките содржани во овие заклучни согледувања целосно се спроведуваат. Комитетот, исто така, препорачува комбинирани периодични извештаи, од третиот до шестиот, писмените одговори на списокот со прашања и сегашните заклучни согледувања да бидат широко достапни на јазиците во земјата.

B. Национален механизам за известување и последователни дејствија

47. Комитетот ѝ препорачува на државата-потписничка да го зајакне својот национален механизам за известување и последователни дејствија како постојана владина структура која има овластување да ги координира и подготвува извештаите до меѓународните и регионалните механизми за човекови права, како и да стапува во интеракција со нив, а и на национално ниво да ги координира и следи последователно преземените дејства и спроведувањето на обврските од

спогодбата и препораките и одлуките што произлегуваат од горенаведените механизми. Комитетот нагласува дека ваквата структура треба да добие адекватна и континуирана поддршка преку наменски доделен кадар, да изработува делотворни алатки за следење и собирање информации и треба да има капацитет систематски да се консултира со националните тела за човекови права и граѓанското општество.

C. Нареден извештај

48. Комитетот ја повикува државата-потписничка да ги поднесе своите комбинирани седми и осми периодични извештаи до 16 септември 2027 година и во нив да вклучи информации за последователните дејства преземени согласно сегашните заклучни согледувања. Извештајот треба да биде во согласност со усогласените насоки за известување на Комитетот што конкретно се однесуваат на Конвенцијата, усвоени на 31 јануари 2014 година (CRC/C/58/Rev.3) и не треба да надминува 21.200 зборови (види Резолуција 68/268, став 16 на Генералното собрание). Во случај да се поднесе извештај што го надминува утврденото зборовно ограничување, од државата-потписничка ќе биде побарано да го скрати извештајот согласно горенаведената резолуција. Доколку државата-потписничка не е во состојба да го прегледа и одново да го поднесе извештајот, не може да се гарантира негов превод за целите на разгледување од страна на договорното тело.

49. Комитетот, исто така, ја повикува државата-потписничка да достави ажуриран основен документ, кој не надминува 42.400 зборови, согласно наведените барањата за заедничкиот основен документ содржани во усогласените упатства за известување согласно меѓународните договори за човекови права, во што спаѓаат и упатствата за заедничкиот основен документ и документи кои конкретно се однесуваат на спогодбата (види HRI/GEN/2/Rev.6, поглавје I) и став 16 од резолуцијата 68/268 на Генералното собрание.
